DAVLAT XARIDLARI JARAYONLARIDA OCHIQLIK VA SHAFFOFLIKNI TAMINLASHDA HUQUQIY ASOSLAR TASNIFI

Turdiqulov Tohirjon G‘anijon o‘g‘li
O‘zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti

Received: 03.09.2025
Revised: 05.09.2025
Accepted: 06.09.2025
Kalit so‘zlar:
davlat xaridlari, shaffoflik, huquqiy asoslar, korrupsiyaga qarshi kurash, me’yoriy hujjatlar, davlat xaridlarini tartibga solish, huquqiy tasnif.

Annotatsiya: Ushbu maqolada davlat xaridlari jarayonlarida ochiqlik va shaffoflikni ta’minlash bo‘yicha huquqiy asoslar tasnifi ko‘rib chiqiladi. Davlat xaridlari samaradorligini oshirish va korrupsiyaga qarshi kurashish uchun ochiq va shaffof jarayonlar zarur hisoblanadi. Tadqiqotda davlat xaridlarini tartibga soluvchi qonun hujjatlari, me’yoriy hujjatlar va ularning amaliyotdagi o‘rni tahlil qilingan. Shuningdek, huquqiy asoslarning tasnifi va ular orqali shaffoflikni ta’minlash mexanizmlari yoritilgan.

Davlat xaridini boshqarish borasida O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlarning ajralmas qismi - bu davlat xaridini boshqarish bo‘yicha yangi huqukiy meyorlarga asoslangan qonunchilikni shakllantirishdan iboratdir.

O‘zbekiston Respublikasida davlat xaridini boshqarishning mavjud huquqiy asoslari quyidagilardan tashkil topgan:

O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi (4-paragraf «Davlat shartnomalari asosida tovarlar yetkazib berish»).

O‘zbekiston Respublikasining konunlari:

- 2000 yil 14 dekabrdagi «Byudjet tizimi to‘g‘risida»gi;
- 1998 yil 29 avgustdagi «Xo‘jalik yurituvchi subektlar faoliyatining shartnomaviy- huquqiy bazasi to‘g‘risida»gi;
- 2004 yil 26 avgustdagi «Davlat byudjetining gazna ijrosi to‘g‘risida»gi;

O‘zbekiston Respublikasining boshqa qonunlari

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarorlari:

- 2003 yil 3 iyuldagi 302 -sonli «Kapital qurilishda tanlov savdolari tizimini takomillashtirish chora-tadibirlari to‘g‘risida»gi;
- 2000 yil 21 noyabrdagi 456-sonli «Tender savdolarini tashkil etishni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi;
- 2000 yil 8 apreldagi 136-sonli «2000 yil davlat ehtiyojlari uchun sotib olinadigan oziq-ovqat asosiy turlari to‘g‘risida»gi va unga ilova qilingan «Ijtimoiy soha tashkilotlari, maxsus iste’molchilar va davlat zaxirasi uchun

asosiy oziq-ovqat bilan ta’minlash tartibi»;

- 1997 yil 26 sentabrdagi 454-sonli «Davlat ehtiyojlari uchun oziq-ovqat yetkazib berishni tanlov asosida tashkil etish to‘g‘risida» va unga ilova qilingan «Davlat ehtiyojlari uchun import oziq-ovqat mahsulotlarini sotib olish tenderlarini o‘tkazish tartibi»;
- 2007 yil 20 martdagi 53-sonli qarorga ilova qilingan «O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining Gaznachiligi to‘g‘risida» gi nizomi;
- 1997 yil 14 avgustdagi 397-sonli «Davlat ehtiyojlari uchun asosiy oziq-ovqat turlarini sotib olish tizimini takomillashtirish to‘g‘risida»gi va Vazirlar Mahkamasining boshqa qarorlari.

O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligida ro‘yxatdan o‘tgan meyoriy-huquqiy hujjatlar:

- 2009 yil 16 sentabrda ro‘yxatga olingan 2007-sonli «Davlat byudjetining gazna ijrosi qoidalari»;
- 2009 yil 16 aprelda ro‘yxatga olingan 1941-sonli «Mudofaa majmui va huquqni muhofaza qilish organlari muassasalari va tashkilotlarining byudjet harajatlari va boshqa maxfiy xarakterga ega bo‘lgan byudjet xarajatlarning g‘azna ijrosi tartibi haqida nizom»;
- 2009 yil 19 mayda ro‘yxatga olingan 1969-sonli O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirining «O‘zbekiston Respublikasi Davlat byudjetida turadigan tashkilotlarning set, shtat va kontingentlari buyicha rejaning bajarilishi to‘g‘risidagi choraklik va yillik hisobotlar shakllarini tasdiqlash haqida» buyrug‘i;
- 2007 yil 5 dekabrda ro‘yxatdan o‘tgan 1746-sonli «O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining G‘aznachiligi va uning Hududiy bo‘linmalarida byudjetdan mablag‘ oluvchilarning hisob varaqlarini yuritish qoidalari»;
- 2000 yil 5 avgustda ro‘yxatdan o‘tgan 305-sonli «Hukumat kafolati ostida va davlat mablag‘lari hisobidan moliyalashtiriladigan qurilish obyektlari uchun, buyurtmachilar va pudrat tashkilotlari tomonidan sotib olinadigan qurilish materiallari va konstruksiyalarning maksimal narxlarini o‘rnatish tartibi bo‘yicha yo‘riqnoma»;
- 2010 yil 11 noyabrda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qabul qilingan «Davlat xaridlari tizimini muqobillashtirish va ularga kichik biznes yeubektlarini jalb kilishni kengaytirish tugrisida»gi PK,-1475 sonli karori va boshka xukukiy-meyoriy xujjatlar.

Ayni paytda Uzbekiston Respublikasida «Davlat xaridi to‘g‘risida» Konun qabul qilinmagan. O‘zbekistonda davlat xaridini tashkil etishning huquqiy asoslarini takomillashtirishga, xususan, «Davlat xaridi to‘g‘risida»gi Qonunni qabul qilishning dolzarbligi quyidagi holatlar bilan izohlanadi:

- Davlat xaridini tashkil etishda ma’lumotlar shaffofligini

ta’minlash;

- davlat xaridini amalga oshiruvchi davlat subektlari vakolatlarini tartibga solish;
- xaridni rejalashtirish va tartibga solish;
- mol yetkazib beruvchilarni huquqiy himoyasini ta’minlash;
- tender asosida savdolarda xarid mexanizmalarini tartibga solish va shu kabi boshqa muammolar.

«Davlat xaridi to‘g‘risida» Qonunning qabul qilinishi bilan quyidagi dolzarb masalalarni huquqiy tartibga solish imkoniyati yuzaga keladi:

- O‘zbekiston Respublikasida davlat xaridini amalga oshirishning yagona huquqiy asosini shakllantirish;
- tartibga solish sohasini aniq belgilab olish;
- hukumat va davlat boshqaruv organlarining huquqiy vakolatlarini aniq tartibga solish;
- xarid turlari va uni tashkil etishning barcha jarayonlarini tartibga solish;
- davlat buyurtmachilarining vakolatlari va majburiyatlarini aniqlashtirish;
- xarid usuli, qaror qabul qilish, u yoki bu mexanizmni tanlash shartlarini aniqlashtirish;
- davlat buyurtmachisining shartnoma muddatlari va moliyalashtirishni o‘z vaqtida amalga oshirmagan hollardagi majburiyatlarini tartibga solish;
- shartnomalarni tuzish shartlarini, shuningdek, shartnomada aks ettirilishi lozim bo‘lgan majburiy meyorlar, shartlar va yo‘riqlarni o‘rnatish;
- tender g‘olibi bilan qaysi hollarda shartnoma bekor qilinishi tartiblarini belgilash;
- xarid etuvchining vakolatli organlar oldidagi mas’uliyati va ayrim hollarda, jamoat oldida xisob berishini tartibga solish va boshqa shu kabi holatlar.

Hozirda dunyoning turli mamlakatlarida davlat xaridini amalga oshirishga huquqiy asos sifatida qo‘llaniladigan bir-nechta hujjatlar mavjud. Ushbu hujjatlarni o‘rganib, mazkur mamlakatlarda davlat xaridini o‘ziga xosligini ko‘rsatish mumkin.

Yunsitral «Tovarlar va xizmatlarni sotib olish to‘g‘risida» gi qonuni 1994 yil BMTning xalqaro savdo huquqi Komissiyasining 27-sessiyasida qabul qilingan bo‘lib, u bozor iqtisodiyoti sharoitida davlat va jamoat uchun xaridni amalga oshirish bo‘yicha xalqaro tajribani o‘zida mujassamlashtiradi. Ushbu qonun, bozor iqtisodiyotiga o‘tayotgan davlatlarda, xususan, Sharqiy Yevropa mamlakatlarida davlat buyurtmasini joylashtirish bo‘yicha model sifatida ishlab

chiqilgan.

Yunsitral shakliy qonunidan ko‘zlangan maqsad raqobatni maksimal darajada rivojlantirish, davlat xaridini amalga oshirishda mol yetkazib beruvchilarga nisbatan adolatli munosabatni ta’minlash, xarid jarayonini ochiqliligi hamda obyektivligini oshirishdan iborat. Mazkur qonun, milliy xavfsizlik va mudofaa sohalaridan tatsshari, barcha sohalarda xaridni amalga oshirish uchun qo‘llashni nazarda tutadi.

Mazkur xujjatning *asosiy tamoyillariga* quyidagilar kiradi:

1. *Ochitslilik va shaffoflik* qismida - xarid to‘g‘risida yozma shakldagi hisobot yuritilishi (hisobotda tanlovni yoki boshqa turdagi xaridni amalga oshiruvchi davlat buyurtmachisi tomonidan amalga oshirilgan barcha chora-tadbirlar o‘z aksini topishi shart), shuningdek, davlat buyurtmachisining shartnomani tuzishi xaqida ommaviy e’lon qilishi;

2. *Kvalifikatsiya sism* bo‘yicha - mol yetkazib beruvchilar kvalifikatsiyasiga bo‘lgan talablarni tartibga solish, ular kvalifikatsiyasini o‘rganish jarayoni va tartibi, shuningdek, birlamchi kvalifikatsion tanlovlarni amalga oshirish tartibi;

3. *Jarayonni amalga oshirish sifatida* - ochiq tanlov xaridni amalga oshirishning asosiy usuli ekanligi; oddiy mahsulotlar uchun, nafaqat ochiq, balki yopiq tanlov yo‘li bilan, ya’ni kotirovka so‘rovnomasi yagona mol yetkazib beruvchidan xarid qilish; ikki bosqichli tanlov o‘tkazish, raqobatli muzokara olib borish, murakkab maxsulotni yoki maslahat xizmatlarni sotib olish uchun taklif so‘rovnomasi;

4. *Ochish tanlov* jarayoni: savdo to‘g‘risida e’lon nashr etish; potensial mol yetkazib beruvchilarga tanlov shartlarini yetkazish; tanlov arizalarini tayyorlash, zaruriy o‘zgatirishlar va tushuntirishlar kiritish; tanlov arizalarini berish; tanlov arizalarini ishtirokchilar oldida ochish; arizani baholash; arizani qabul qilish va mol yetkazib berish to‘g‘risidagi shartnomani qonuniy kuchga kirishi; Qonun xaridning boshqa turlarini amalga oshirishni detallashtirgan xolda keltirib o‘tadi (ikki bosqichli tanlovlar, taklif so‘rovnomasi va raqobat muzokaralari).

5. Yuzaga keladigan *munozaralarni hal etish* bo‘limida, mol yetkazib beruvchini davlat buyurtmasini joylashtirishi bo‘yicha yuzaga keladigan nizolarni ma’muriy, sud organlari orqali hal etish mumkinligi aks ettirilgan.

Shuni ta’kidlash joizki, Yunsitral namunaviy qonunchligi bo‘lib, u model qonun sifatida juda katta rol o‘ynadi. Rossiya Federatsiyasi, Qozog‘iston, Kirg‘iziston va Sharqiy Yevropa davlatlarining davlat xaridini tartibga solish bo‘yicha amaldagi qqonunchligi asosida mazkur hujjat tamoyillari yotadi.

Xalqaro savdo tashkilotida davlat xaridi bo‘yicha shartnoma. 1994 yilda ko‘p tomonlama savdo muzokaralarining Urugvay raundida qabul qilingan Hukumat xaridi bo‘yicha Kelishuv (Agreement on Government Procurement),

o‘z ahamiyatiga ko‘ra, ikkinchi muhim xalqaro hujjat hisoblanadi. U Savdo va tariflar bo‘yicha umumiy shartnomaning (GATT) muhim elementi hisoblanadi va Xalqaro savdo tashkilotiga(XST) ishtirok etish doirasida mamlakatlar tomonidan imzo chekiladi. Hukumat xaridi bo‘yicha Shartnomani imzolash XSTga kirishning sharti hisoblanmasada, ammo keyingi yillarda XSTning yirik ishtirokchilari bo‘lgan A1SH1, Yevropa Ittifoqi mamlakatlari, Kanada, Isroil, Yaponiya, Shveysariya kabi mamlakatlar nomzod mamlakatlar uchun ushbu hujjatni imzolanishini ikki yoqlama muzokoralarning sharti sifatida qo‘ymoqdalar. Ammo, 2008 yilga kelib, XSTga a’zo bulgan 152 ta davlatdan faqatgina 39 tasi Hukumat xaridi bo‘yicha mazkur Shartnomani imzolaganlar.

Shartnoma milliy davlat xaridi bozorini uni imzolagan mamlakatlardagi mol yetkazib beruvchilar uchun ochib berishi xamda xorijiy mol yetkazib beruvchilarni milliy mol yetkazib beruvchilar bilan bir xil shartlar asosida faoliyat yuritishiga imkon berishini nazarda tutadi. Mazkur Hujjatdan ko‘zda tutilgan asosiy maqsad, xalqaro savdoni rivojlantirish, xorijiy mol yetkazib beruvchilarni diskriminatsiya qilishni oldini olish, xarid jarayonini tartibga soluvchi konunchilikni ochiqligini ta’minlashdan iborat.

Ushbu kelishuvga muvofiq, davlat buyurtmachisi alohida olingan mol yetkazib beruvchiga (milliy belgisiga kura) davlat buyurtmasini olishda imtiyozli sharoit yaratib bermasligi lozim. Shuningdek, sotib olinadigan tovarlarga xalqaro savdoni chegaralovchi texnik talablar qo‘yilmasligi yoki tovarlar va xizmatlarga qo‘yiladigan barcha texnik talablar xalqaro meyorlar asosida bo‘lishi shart.

Hukumat xaridi Shartnomasiga ko‘ra *davlat xaridini joylashtirishning uchta shakli* keltirilgan: *ochits, tanlanma, chegaralangan.* Agar savdoda barcha qiziqish bildirgan tovar va xizmatlarni yetkazib beruvchilar ishtirok etishi mumkin bulsa, bunday jarayon ochiq hisoblanadi. Agar savdoda faqatgina sotib oluvchi tashkilot tomonidan taklif olgan mol yetkazib beruvchilar ishtirok etadigan bo‘lsa, bunday jarayon *tanlanma* deyiladi. Chegaralangan jarayonda sotib oluvchi tashkilot tovar va xizmatlar yetkazib beruvchi tashkilot bilan shartnomada kelishilgan shartlar asosida alohida aloqa o‘rnatadi.

Mamlakatimizda davlat xaridi tizimini tartibga soluvchi qonuniy-meyoriy xujjatlar va xalqaro tajribadan kelib chiqib, «Davlat xaridi to‘g‘risida»gi qonunning qabul qilinishi dolzarb masala ekanligini ta’kidlaymiz. Fikrimizcha, ushbu qonunning qabul qilinishi bilan xozirda mavjud bir-nechta konunosti hujjatlarini unifikatsiya qilish imkoniyati yuzaga keladi. Shuningdek, u davlat xaridini boshqarishning uzoq muddatli strategiyasini shakllantirishga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirzaev, D. (2021). Davlat xaridlarida ochiqlik va shaffoflik: huquqiy asoslar. Toshkent: Huquqiy nashriyot.
2. O‘zbekiston Respublikasi Davlat xaridlari to‘g‘risidagi Qonuni (2019). Toshkent.
3. Islomov, B. (2020). *Davlat xaridlarini tartibga soluvchi me’yoriy hujjatlar va ularning samaradorligi*. Toshkent: Iqtisodiyot va huquq nashriyoti.
4. Karimova, L. (2022). “Davlat xaridlarida korrupsiyaga qarshi kurash va shaffoflikni ta’minlash,” *Huquqshunoslik jurnali*, 2(8), 58-64.
5. Xalqaro moliya instituti (2020). “Open Government and Procurement Transparency,” https://www.openprocurement.org
6. Tursunov, R. (2019). *Davlat xaridlari va qonun hujjatlari: nazariy va amaliy jihatlar*. Toshkent: Jamiyat nashriyoti.